

UDK 81'33(497.6=163.4*3)

Primljeno: 02. 03. 2019.

Stručni rad

Professional paper

Selma Đuliman

GOVOR I ŠUTNJA U NOVIM PRAGMALINGVISTIČKIM INTERPRETACIJAMA BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI

Sabina Bakšić, Alena Čatović, *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku: pragmatička dimenzija*, Univerzitet u Sarajevu - Orijentalni institut, Sarajevo, 2019.; Halid Bulić, *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića*, Institut za bosanski jezik i književnost, Tuzla, 2018.

Važnost nedavno objavljenih knjiga *Književna baština Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku: pragmatička dimenzija* autorica Sabine Bakšić i Alene Čatović i *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića* Halida Bulića ogleda se u dvije povezane tačke: korpus koji je u fokusu pripada bošnjačkoj književnoj tradiciji, a pragmatika, kao lingvistička disciplina koja izučava na koji način kontekst utiče na značenje, u mjeri svoje analitičke raspoloživosti je odjelotvorena na tkivu tog književnog korpusa. Vrijednih knjiga i članaka koji istražuju raznovrsne tekstove naše književnosti iz lingvističkog (pa i pragmatičkog) ugla bilo je i ranije, ali ove dvije knjige su privukle našu pažnju ne samo zbog toga što su se pojavile u vrlo kratkom vremenskom razmaku, nego i zbog toga što različiti autori testiraju mogućnosti iste lingvističke discipline u analizi književnih djela različitih razdoblja i kulturno-povijesnih konteksta.

Studija Sabine Bakšić i Alene Čatović govori o pragmatičkim aspektima poezije na osmanskome turskom jeziku u djelima bosanskohercegovačkih pjesnika. U Uvodu autorice ističu da su odabrale pragmatiku kao sredstvo analize odabranog korpusa iz

razloga što ona „izučava jezik kao sredstvo djelovanja na sagovornika te tako i mijenjanja vanjezičke stvarnosti“ (str. 12). Budući da su određeni stihovi divanske poezije bili direktno upućeni mecenama, autorice smatraju i prirodnim i nužnim da se analizira odnos pjesnik - mecena u kontekstu upravo onog živog jezika kojim se želi postići efekat u stvarnom svijetu – u osmanskome kuturnom prostoru 16., 17., i 18. stoljeća.

Već u uvodnom poglavlju autorice postavljaju pitanje recepcije divanske književnosti u Bosni i Hercegovini, i to ne samo zbog problema razumijevanja teksta starije književnosti iz pozicije savremenog čitatelja (što je, kako navode, problem ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u Turskoj danas), nego i promijenjenog konteksta te poezije. Onaj matični vremenom se izgubio (str. 10). Te činjenice predstavljale su poseban izazov za autorice koje iz ugla turkologinja, lingvistica, književnih teoretičarki i kritičarki, posežu za jednom od najplodotvornijih lingvističkih agendi druge polovine 20. i 21. vijeka.

Bakšić i Čatović najprije u širim okvirima predstavljaju pragmatiku u poglavlju „Pragmatika i historijska pragmatika“ u kojem obrazlažu i vrše odabir teorijskih cjelina za koje smatraju da se trebaju koristiti u analizi, prije svih *teoriju govornih činova* i *teoriju učtivosti*. *Teorija učtivosti* je potrebna kako bi se posmatrale strategije ublažavanja govornih činova, te kako bi se analizirao status govornika i sagovornika (pjesnik - mecena, elitni osmanski krugovi, interpretativna zajednica) (str. 24, 25).

Poglavlje „Divanska književnost u Bosni i Hercegovini“ pruža opći uvid u glavni tok književnosti na orijentalnim jezicima koja je stvarana tokom skoro pola milenija osmanske vladavine našim prostorima. Sastavni dio ovog dijela su i kratke biografije pjesnika za čije su se pjesme u analizi opredijelile: Hasan Zijaija Mostarac, Dervišpaša Bajezidagić, Sulejman Mezakija, Alauddin Sabit Užičanin, Osman Šehdi i Ahmed Hatem Bjelopoljak, kao i prikaz poetskih formi divanske književnosti (*kasida, gazel, mesnevija, kit'a, tarih* ili *hronogram*).

Centralni metodološko-interpretativni poduhvat u ovoj studiji je povezivanje dva u prvi mah teško spojiva entiteta - pragmatičke interpretacije koja u svojim parametrima može izgledati neprikladna za tumačenje ljepote suptilnog glasa mističkih pjesnika i njihovih riječi koje se uprkos ograničenjima poetske forme rađaju u punoj slobodi pjesničkog duha. Autorice, međutim, uspješno rješavaju taj zadatak i uvode teoriju govornih činova u poglavlju „Govorni činovi u divanskoj poeziji“. U potpunosti svjesne izazova prepoznavanja govornog čina u poetskoj komunikaciji, Bakšić i Čatović ističu nekoliko aspekata bitnih za svoju analizu (str. 51):

- fokusiraju se uglavnom na govorne činove koji sadrže performativni glagol ili neko drugo jezičko sredstvo koje pokazuje njegovu lokuciju
- budući da svaka jezička zajednica stvara vlastiti inventar govornih činova, analiza može sadržavati dijahronijski pristup, ili se pak sinhronijski usmjeriti na opis u jednom periodu - za što su se autorice i opredijelile.

Naredna poglavlja obuhvataju analizu poezije iz ugla osnovne taksonomije govornih činova, kako ih je postavio John Searle (1976), i to tri od pet vrsta govornih činova prema Searleovoj taksonomiji: *ekspresivi*, *direktivi* i *reprezentativi*. Bakšić i Čatović uočavaju da su *ekspresivi* i *direktivi* najviše zastupljeni govorni činovi u divanskoj poeziji, a u njima su sadržani i *komisivi*, kojima se govornik obavezuje na neku radnju. Isto tako, autorice opažaju da *deklarativi* kojima se mijenja vanjezička stvarnost nisu pronađeni jer poezija po prirodi „nije adekvatno mjesto za njihovu realizaciju“ (str. 52), a ovaj vid prepoznavanja i opisa nezamisliv je bez sposobnosti čitalačkog saživljavanja sa pjesničkim tekstom. Kroz dove i molitve, žalbe, humor, samohvale, komplimente i pohvale, zahtjeve i molbe, opise određenih događaja autorice nas uvode u svijet ne samo pragmatičke analize odabranih elemenata poezije, nego i u vlastiti doživljaj pjesnikā, njihovog vremena i poezije.

Na samom kraju, pored obaveznog „Zaključka“, „Sažetka“ i bogate bibliografije, autorice, u nekoj vrsti izlaska na bis poslije uspješno odigrane predstave, donose i dodatak - poglavlje pod nazivom: „Primjeri govornih činova u književnoj baštini Bosne i Hercegovine na osmanskome turskom jeziku“, a koje sadrži posebnu analizu govornih činova kroz odabrane stihove pjesnika po ranije opisanoj taksonomiji

* * *

Naredna lingvistička predstava djelo je Halida Bulića, koji je za pragmalingvističku analizu odabrao (jedini) roman Skendera Kulenovića. I u ovom slučaju autor nam je priredio osjećaj ponovnog čitanja djela. Zapravo, Bulić u odnosu na Bakšić/Čatović kao da je okrenuo pješčani sat: našli smo se u novom vremenu, pred analizom savremenijeg teksta, napisanog na maternjem jeziku, u žanru koji je obilježio evropsko književno novovjekovlje – a to je roman.

U prvom poglavlju Bulić obrazlaže pristup. Njegov najširi okvir je pragmatistika, ali ne nagovještava da će posebnu pažnju usmjeriti na određene pragmatičke teorije, ostavljajući prostor za obuhvatniju perspektivu koja mu se neminovno nameće, uzimajući u obzir vrijeme nastanka teksta, vrijeme analize i vrstu teksta.

U poglavlju „Pragmatička vrijednost naziva životinja i biljaka“, koje kod lingvиста vjerovatno odmah budi asocijacije vezane za kognitivnu lingvistiku, Bulić analizira kod Kulenovića prisutne nazive biljaka i životinja iz ugla kognitivne metafore. Pri tome ustrajava na pristupu po kojem je *iskaz* najmanja ostvariva pragmatička jedinica unutar koje se „mogu razlikovati manje pragmatičke jedinice koje se ne mogu ostvarivati samostalno“ (str. 17), što svakako otvara mogućnost da se u analizi jave oni „mikro-oblici“ koji sami za sebe nemaju jak semantički potencijal.

Naredno poglavlje „Citati i reproduciranje gotovih oblika“ uvodi nas u svijet Kulenovićeveg prenošenja iskustva, jer, kako Bulić ističe: „Ljudska kultura kultura je citiranja“ (str. 47). Način na koji autor intertekstualnost prenosi u svijet pragmatistike je zanimljiv jer sasvim uvjerljivo brani tezu da ona odražava pragmatičku kompetenciju i likova i samog pisca, te njihovu kulturu uopće (str. 66). Pri tome, naravno, treba imati u vidu i jedan od osnovnih semantičkih postulata – onaj o finoj razlici između *rečenice* i *iskaza*, gdje tekst, kada se posmatra iz ugla pragmatike, može početi istom rečenicom, ali nikada istim iskazom. Bulić se na ovo polazište oslanja kada posmatra *Ponornicu* u bogatstvu citata koje pisac uvodi svjesno, s ciljem dodatne karakterizacije likova i ovjerodostojenja određenih situacija. Iznimna je Bulićeva sposobnost da takva mjesta prepozna i protumači.

U odlomku „Unutarnja leksikografija“ autor se osvrće na onaj aspekt literarne pragmatike koji podrazumijeva odnos pisca prema čitaocu, odnos koji u smislu izbora riječi može isključivati višak odgovornosti prema ovom potonjem. Naravno, ovdje se mora uzeti u obzir jezička kompetencija samog čitaoca kao i to da u svakom maternjem jeziku postoje i izrazi sa kojima se nikada nećemo susresti, ili oni koje koristimo a ne znamo im značenje (nego se često orijentiramo na kontekst u kojem smo navikli da se oni javljaju). U *Ponornici*, kako Bulić zapaža, mnoštvo je *manje poznatih riječi*, povodom kojih uvodi pojam *interna* ili *unutarnja leksikografija* a kako bi opisao njihovu funkciju u književnom tekstu (str. 70). Šire posmatrano, po srijedi su semantička širenja i sužavanja, te buđenje nekih davno napuštenih izraza koje Bulić sve pomno prati i tumači, ne samo kroz deiktičke elemente vremena i prostora, nego i kroz *apoziciju* koju je kao pragmatičko sredstvo vrlo često izazov smjestiti na pravi način u segmente „iskaznog“ i „rečeničkog“ značenja.

Poglavljje „Imena i imenovanje“ se prirodno nadovezuje na prethodno, a posvećeno je literarnom odjelotvorenju pragmatičkih i stilskih potencijala *antroponima* i *ojkonima*. To su vrhunska sredstva karakterizacije, prenosa suptilnih poruka (poput implikatura), kojima se kroz roman afirmira i narodna tradicija, što, između ostalog, čini bjelodanim i model prenošenja kulturnomemorijskog obrasca u romanu. Bulić

sažima suštinu svoje analize u ovom poglavlju maksimum: ime je *znak* a imenovanje *moć* (str. 111).

U pragmatičkim kao i u semantičkim okvirima problem jezičkih dihotomija je uvijek aktuelan. Analiza binarnih sklopova u cilju razotkrivanja antonimijskih odnosa i 'lakšeg raspoznavanja' Drugog sadržaj je poglavlja „*Mi - oni* i slične dihotomije“. Najviše je prostora posvećeno načinu na koji Kulenović koristi zamjenice kao deiktičke riječi u okviru polarizacije, manipulacije, homogenizacije, itd. Među prisutnim dihotomijama *mi - vi*, *mi - oni*, *mi - on* i *ti - oni* (str. 114) autor primjećuje dominaciju dvije za modernizam karakteristične upotrebe - kada se suprotstavlja pojedinac kolektivu i kolektiv pojedincu. Kulenović pri tome ne pretjeruje se s njihovom upotrebom nego ih koristi u mjeri koja je potrebna za uvjerljivost priče.

Izlet u širu lingvističku analizu je poglavlje „Svijest o jeziku“, gdje se autor bavi Kulenovićevim stavovima prema jeziku koje ispoljava kroz likove romana. Iz današnje perspektive posebno ističe Kulenovićev hrabri istup u potrazi za jezičkim identitetom, kao „eksplicitno imenovanje jezika *bosanskim*, budući da je taj naziv bio zabranjen u službenoj upotrebi tokom završnog perioda austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, a nije ga bilo ni u javnom diskursu u Jugoslaviji u vrijeme kada je *Ponornica* objavljena - tada je bosanski jezik bio doslovno *pokriven* (sakriven) terminom *srpskohrvatski* ili nekom njegovom varijacijom“ (str. 131).

Sedmo poglavlje „Upotreba strategija pozitivne i negativne učtivosti“ je jedan od lijepih primjera plodotvorne saradnje među lingvistima-savremeniciima u Bosni i Hercegovini, budući da autor, uz već poznate parametre moći u kojima se strategije učtivosti ogledaju, ovdje s razlogom često referira na Sabinu Bakšić i njene pragmalingvističke radove u kojima se ova teorija primjenjuje kao analitičko sredstvo.

Posebnost 8. poglavlja „Pragmatička vrijednost šutnje“ je promatranje šutanja kao pragmatičkog sredstva. Naravno, lingvistički okvir u ovom slučaju je *analiza konverzacije* kao izuzetno bitna komponenta pragmatičkih istraživanja, pri čemu autor u romanu prepoznaje nekoliko tipova šutnje: *šutnju nesnalaženja*, *neznanja*, *poraza*, *šutnju o nesreći* i *šutnju unutaršnjeg previranja* (str. 171).

„Ponornica između dviju carevina“ je poglavlje u kome istraživanje literarne pragmatike polazi od stanovišta Georgea Yulea po kome se djelovanje jezika može posmatrati kroz interpersonalnu, tekstualnu i ideacijsku funkciju (str. 174). Težište analize je na jezičkim modusima predstavljanja carevina i njihovih simbola. Odlika romana u tom pogledu je „*dobro izbalansiran korpus stavova o carevinama*“ (str. 191), čime je Kulenović „zaštito čitaoca od mogućeg jednostranog tumačenja kompleksnih odnosa u toj historijskoj epohi“ (str. 191).

U zadnjem poglavlju Bulić ističe ulogu navodnih znakova kao pragmatičkih sredstava. Predstavlja ih kao "najsnažnije zaštitnike istine" (str. 193) i analizira kontekstualne aspekte njihove upotrebe, npr. kada govori o mogućim razlozima zašto je Kulenović stavio znakove navoda u primjeru: „(...) još pet stotina godina turska vlast ovdje da je ostala, ovi negdanji patareni govorili bi ‘bosanski’“ (str. 196)

Na kraju šetnje pragmalingvističkim putevima kojima su nas povelili Bakšić, Čatović i Bulić ističemo njihovu sposobnost interpretacije teksta koja objedinjuje uloge književnih historičara, kritičara i lingvista. Njihov doživljaj književna djela pranja uz pragmatičku lingvističku teoriju tako da analitički uvidi stvaraju dojam potpuno prirodnog i poželjnog „preklapanja“. Zahvaljujući nekonzervativnom, ali i metodološki čvrstom pristupu, dobili smo priliku da bosanskohercegovačku književnu tradiciju sagledamo iz dva ugla pragmatike - kroz različite historijske periode i različite književne žanrove.

Adresa autora
Authors' address
Selma Đuliman
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
selma.djuliman@gmail.com